

تاریخ دریافت: ۹۶/۰۲/۳۰

تاریخ پذیرش: ۹۶/۰۸/۱۳

ترجمه انگلیسی این مقاله نیز تحت عنوان:

Developing a Landscape Assessment Model

(A review study of current methods and approaches to landscape assessment)

در همین شماره مجله به چاپ رسیده است.

تدوین مدل ارزیابی منظر (با مروری بر روش‌ها و رویکردهای جاری ارزیابی منظر)

امین ماهان*

سید امیر منصوری**

چکیده

در ادبیات معماری منظر مفهوم منظر همواره با دو وجه عینیت و ذهنیت پیوند خورده و پیوندی ناگسستنی میان انسان و محیط را به نمایش گذاشته است. رابطه‌ای تنگاتنگ و درهم تنیده از مسایل کیفی و کمی که امر شناخت و به تبع آن ارزیابی آن را مشکل می‌سازد. در طول تاریخ منظر و به خصوص در سالیان اخیر تلاش‌های زیادی برای ارزیابی منظر و وجوه مختلف آن شده است که در اکثر آنها سعی شده است با جداسازی وجه عینی از وجه ذهنی و ارزیابی عددی هر یک به تفکیک به ارزیابی منظر بپردازند. گاه کالبد محیط مورد ارزیابی قرار گرفته است و گاه ادراکات انسانی از محیط، گاه ارزیابی منظر را به سمت و سویی زیست‌محیطی سوق داده که با نگاهی اکولوژیک به آن توجه شده، گاه آن را عینیتی فارغ از انسان و ذهن او در نظر گرفته و گاه منظر را ذهنیتی مجرد تلقی کرده است.

لیکن به نظر می‌رسد برای ارزیابی مفهوم منظر نیاز به هم‌زمانی فرآیند ارزیابی عینی و ذهنی و کشف روابط فی مابین این دو است. از این رو این پژوهش سعی دارد با گردآوری و دسته‌بندی اسناد کتابخانه‌ای شامل روش‌های مختلف ارزیابی منظر در حوزه‌های مختلف عینی و ذهنی و به تحلیل آنها به شیوه استنتاجی و استنباطی بپردازد و به بررسی روش‌های موجود ارزیابی منظر و شناخت و تحلیل آن دست یافته و مدلی برای ارزیابی منظر پیشنهاد دهد.

واژگان کلیدی

منظر، ارزیابی منظر، ارزیابی عینی، ارزیابی ذهنی، سامانه‌های ارزیابی.

*. دانشجوی دکترای تخصصی معماری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران.
Mahan_landscape@yahoo.com

** . استادیار دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران amansoor@ut.ac.ir

مقدمه

از روش تحقیق تحلیلی- توصیفی و روش تحقیق استنادی به کار برده شده است. بر این اساس با استفاده از روش کتابخانه‌ای و بهره‌گیری از منابع معتبر نوشتاری و اینترنتی، طیف گسترده‌ای از منابع مرتبط با ارزیابی منظر مطالعه شد و با بررسی مقایسه‌ای و تطبیقی، به شیوه استنباطی و استنتاجی به تحلیل مصادیق ارایه شده از ارزیابی منظر و وجوه آن پرداخته شده است.

منظر

امروزه در رویکردهای کل‌نگر به منظر که در مجامع علمی و حرفه‌ای منظرین به عنوان رویکرد معیار مورد توجه متخصصین قرار گرفته می‌شود؛ رابطه انسان و منظر رابطه‌ای پیچیده و غیرقابل تفکیک است و منظر به مثابه یک کل قلمداد می‌شود. بدین معنا که منظر همزمان هم دارای کالبد است و هم دارای معنا است. همزمان هم عینیت دارد و هم ذهنیت و این دو غیرقابل تفکیک از هم هستند و به عبارتی منظر پدیده‌ای است عینی-ذهنی. پدیده‌ای وابسته به ذهن انسان به عنوان مفسر و کالبد به عنوان مرکز تفسیر.

پیر دونادیو^۱ می‌گوید منظر در واقع مکانی است که ساکنانش در آن تفکر کرده [ادراک] و به دید زیستگاه به آن می‌نگرند. (دونادیو، ۱۳۹۲ : ۳۶) و سایمون بل منظر را آن قسمت از محیط تلقی می‌کند که ما در آن ساکنیم و به واسطه ادراکمان آن را فهم می‌کنیم (بل، ۱۳۸۲ : ۹۱).

برنارد لاسوس^۲ و همکارانش در دانشگاه لاولیت پاریس از جمله ایو لوژمبول^۳، یان نوسوم^۴ و به خصوص آگوستین برک^۵ بر پیوستگی و غیرقابل تفکیک بودن وجوه عینی و ذهنی منظر تأکید دارند^۶.

جان. ل. ماتلاک^۷ و آن ویستون اسپیرن^۸ نیز در کتاب‌های خود به ترتیب با عنوان‌های «آشنایی با طراحی محیط و منظر» و «زبان منظر» بر پیوند مردم و مکان تأکید کرده‌اند و به زمینه ادراکی و رمزگونه منظر اشاره داشته‌اند. بسیاری دیگر از نظریه پردازان و متخصصین حوزه منظر نیز به همین منوال بر رابطه دایمی ذهن انسان و کالبد محیط و تعامل دایمی بین این دو اشاره دارند.

بنابراین منظر در تعاریف همواره وابسته به دو عنصر اصلی بوده است که با حذف هر یک از تعریف، فهم منظر دچار مشکل می‌شود؛ اول محیطی است که به عنوان کالبد عینی، انسان را در بر می‌گیرد و دوم انسانی است که در صدد درک و فهم محیط بدان ورود می‌کند و در طول زمان در ذهن خود از آن تصویرسازی می‌کند و ذهنیت خود از آن کالبد را شکل می‌دهد. از این رو است که می‌توان گفت منظر پدیده‌ای است زنده و پویا که از یک سو متأثر از انسان و ارتباط او با محیط است و از سوی دیگر تداعی کننده ذهنیاتی است که بر رابطه

منظر به عنوان یک پدیده، گاه جزئی جدا از انسان تلقی شده و گاه رابطه انسان و منظر کلیتی جدایی ناپذیر در نظر گرفته شده است. امروزه منظر پدیده‌ای است پیچیده و چند بعدی که از تعامل ذهن انسان و پدیده‌های طبیعی خارجی شکل می‌گیرد و در روند پیدایش تعامل بین این دو همواره فرآیند ادراک و زیبایی‌شناسانه جایگاهی ویژه داشته است. جالب آنجاست که بعد ذهنی منظر از آن پدیده‌ای می‌سازد که روش‌های ارزیابی عینیت پاسخگوی آن نیست و معیارسازی و مؤلفه‌سازی‌های عینی محور، راه‌گشا در ارزیابی منظر به مثابه یک کل واحد نیست. با این حال همواره نظریه‌پردازان سعی در ساده کردن موضوع و تجزیه و تحلیل کردن جنبه‌های مختلف منظر به صورت تفکیک شده داشته‌اند. ایشان گاه منظر را به یک بعد کمی تقلیل داده‌اند و گاه بعد کیفی منظر را به مثابه منظر بررسی کرده‌اند. بنابراین می‌توان گفت ایشان منظر را به ابعاد کیفی و کمی تقسیم می‌کنند و به بررسی آن از دیدگاه خود می‌پردازند. حال آنکه تفکیک و ارزیابی یکی از ابعاد منظر، تا چه حد دستیابی به ارزیابی صحیح منظر به عنوان یک پدیده کلی و غیرقابل تفکیک از وجوه عینی و ذهنی را میسر می‌سازد سؤال است که این مقاله در صدد جستجوی آن برآمده است. امری که همواره موضوع سؤال اندیشمندان این حوزه فکری بوده و به نظر می‌رسد تاکنون بی‌جواب و مغفول باقی مانده است.

پرسش‌های پژوهش

چگونه می‌توان منظر را با توجه به وجوه غیرقابل تفکیک عینی و ذهنی آن ارزیابی کرد؟
اندیشمندان تاکنون با چه رویکردهایی به ارزیابی منظر پرداخته‌اند؟

فرضیه

با وجود غیرقابل تفکیک بودن وجوه عینی و ذهنی منظر، به نظر می‌رسد در زمینه ارزیابی، منظر به صورت انتزاعی به دو حوزه منظر عینی و منظر ذهنی تفکیک می‌شود و هر یک از حوزه‌های مذکور به صورت مجزا مورد ارزیابی قرار گرفته است. ارزیابی پایداری نیز با توجه به رابطه تنگاتنگ با مباحث اکولوژیک، متمرکز بر مباحث زیست محیطی منظر است. لیکن هر یک از آنها بر یکی از وجوه منظر تمرکز دارند و برای ارزیابی منظر به مثابه یک پدیده کل‌نگر می‌بایست تمامی وجوه آن به طور همزمان بررسی و مورد ارزیابی قرار گیرد.

روش پژوهش

روش تحقیق در مطالعه حاضر، از نوع کیفی است و ترکیبی

موجود در محیط زیست پرداخت و با مطابقت و هم پوشانی آنها زمینه ساز نرم افزارهای کامپیوتری همچون GIS^{۱۶} شد را پیشگام در این حوزه دانست. امروزه نیز سامانه های ارزیابی زیست محیطی در کشورهای مختلف تحت عناوین متفاوت به ارزیابی زیست محیطی می پردازند.

با اینکه روش های مذکور در مواجهه با مخاطرات زیست محیطی کارآمد و سودمند هستند و به آگاه سازی انسان در قبال عناصر سازنده محیط پیرامون و میزان اهمیت آن کمک می نمایند. اما رویکردی کاملاً عینی و کمی به موضوع منظر دارند و مغفول بودن مسایل ذهنی در آنها کاملاً آشکار است (Lothian, 1999: 178).

از سوی دیگر مشاهده می شود بسیاری از افراد با دیدن یک عکس از منطقه ای به آنجا علاقه مند و یا با دیدن طبیعت، محو در زیبایی آن می شوند. بنابراین به نظر می رسد منظر دارای کیفیتی ذهنی و بصری جهت تجربه کردن، دیدن و لذت بردن نیز است. از این رو بسیاری از محققان و به خصوص روان شناسان ادراک با تمرکز بر اصول رفتاری و شناسایی رفتار ادراکی انسان و یا با استفاده از روش هایی همچون پرسشنامه و مصاحبه و تحلیل های آماری، سعی در یافتن ترجیحات اجتماعی مردم کرده اند. این گروه کیفیت منظر را در ذهن مخاطب جستجو می کنند و همان طور که ذکر شد بیشترین روش های انجام شده در یافتن این گونه ترجیحات، روش پرسشنامه و تحلیل های آماری است. طیف گسترده ای از اندیشمندان و متخصصان، مطالعات خود را در سالیان اخیر بر روی این حوزه متمرکز کرده اند. افرادی مانند اروین زوبه^{۱۷} با انجام چند دوره پژوهشی با عنوان «ترجیحات منظر و تأثیر ویژگی های پاسخده» طی سال های ۱۹۷۳ الی ۱۹۸۳، بیهوف^{۱۸} با همکاری لوشنر^{۱۹}، رایزنمن^{۲۰}، ولمن^{۲۱} تحت عنوان «مطالعه تأثیر ترجیحات در مناظر جنگلی» بین سال های ۱۹۷۸ الی ۱۹۸۰ و یا مطالعه دیگری از بیهوف با عنوان «ارزیابی روش تخمین زیبایی صحنه و استفاده از آن برای ارزیابی مناظر مختلف» که با همکاری هال^{۲۲} در سال های ۱۹۸۴ الی ۱۹۸۷ و افراد و پژوهش های بسیار دیگری تلاش های گسترده ای در این زمینه داشته اند و نوع نگاه مذکور را راهبری کرده اند. روش های فوق هر چند در صدد یافتن معیارهای ذهنی خوشایندی منظر هستند، لیکن با فراموش کردن بعد عینی منظر نگاه کامل و کل نگرایی به منظر و ارزیابی آن ندارند.

همانطور که مشاهده می شود، طیف وسیعی از فعالیت های علمی حوزه منظر، سعی در شناخت ویژگی های منظر و ارزیابی آن با توجه به روش های کمی و ترجیحات انسانی داشته است. به رویکردهای فوق می توان توجهات زیست محیطی در منظر که منتج به رویکرد پایداری زیست محیطی

انسان با محیط پیرامون خود تأثیر گذاشته است. منظر را از یک سو نمی توان تنها در کالبد محیط و ساختار عینی آن خلاصه کرد، چون منظر کیفیت و معنا را هم دربردارد و از سوی دیگر نمی توان آن را صرفاً مفهومی تجریدی و انتزاعی دانست، زیرا که از طریق کالبد و حواس قابل فهم است. لذا برداشتی متعالی منظر پدیده ای است که به واسطه ادراک ما از محیط و تفسیر ذهن، توأمان حاصل می شود^۹.

ارزیابی منظر

با توجه به آنچه در بخش تعریف منظر بیان شد، به نظر می رسد برای ارزیابی صحیح منظر می بایست وجوه عینی و ذهنی آن را در قالب یک کلیت مورد ارزیابی قرار داد. با این حال با وجود آنکه محققان همواره در صدد دستیابی به منظر با کیفیت بوده اند اما در اکثر موارد برای دستیابی به آن، سعی در تفکیک کردن دو وجه عینی و ذهنی منظر از یکدیگر دارند و حتی گاه با رویکردهایی صنفی و خود بنیاد به ارزیابی منظر می پردازند. بر این اساس مطالعات گسترده ای با مبنای جداسازی وجوه منظر صورت گرفته است. برخی از آنها برای ارزیابی منظر به ارزیابی وجوه بصری آن اکتفا کرده اند و در جستجوی کیفیت های بصری منظر در طبیعت و روابط موجود در عناصر طبیعی هستند و به اصول کلاسیک زیبایی شناسی معتقدند. در این میان می توان به افرادی همچون آلدو لئوپولد^۱، آیورسن^{۱۱}، لیتون^{۱۲} و همچنین موسسه هایی مانند «کمیسون حومه شهر در بریتانیا»^{۱۳} و «دفتر مدیریت زمین»^{۱۴} اشاره کرد که با تمرکز مطالعات خود بر حوزه های عینی و جستجوی امر کیفی در کالبد محیط سعی در درجه بندی مناظر دارند.

از سویی دیگر برخی از متخصصین بررسی مسایل زیست محیطی را معادل با ارزیابی منظر قلمداد کرده اند. از آن جمله می توان به جغرافی دانان، اکولوژیست ها، برنامه ریزان و متخصصین سایر رشته های مرتبط با ساختار فیزیکی و کالبدی محیط اشاره کرد که سعی در تفکیک و دسته بندی عناصر سازنده منظر کرده اند و از طریق پیاده سازی اطلاعات آنها، به تولید نقشه و جداول آماری می پردازند. در این حوزه مسایلی همچون مسایل زمین شناسی (مانند جنس خاک، فرم زمین)، گیاه شناسی، جانور شناسی، اکولوژیکی، هیدرولوژی و سایر علوم وابسته به محیط مورد توجه قرار می گیرند. این روش های ارزیابی نیز با رویکردی عینی و نگاهی کمیت گرا به منظر توجه دارند و منظر را به وجوه کالبدی و کمی خود کاهش می دهند. وجوهی که با امتیازدهی به آنها و درجه بندی هر یک می توان به روش فیزیکی، به ارزیابی محیط پرداخت. به نوعی می توان ایان مک هارگ^{۱۵} را که در کتاب «طراحی با طبیعت» به ارایه لایه بندی های مختلف عناصر طبیعی

از روش تهیه نقشه و توصیف نوشتاری بین لایه‌های منظر و تحلیل میزان حساسیت آنها استفاده می‌شود (جدول ۱). همانطور که مشاهده می‌شود معیارهای ارزیابی در این روش عموماً وابسته به ساختار فیزیکی و بصری محیط وابسته است. هرچند مطالعه انجام شده با استفاده از نوشتار و تهیه نقشه‌های دستی سعی در نزدیک کردن وجوه بصری و ذهنی منظر دارد، لیکن از آنجا که معیارهای مذکور بر مبنای ویژگی‌های بصری محیط تهیه شده‌اند امکان بررسی وجه ذهنی منظر و ترجیحات انسان از منظر را ندارد.

ارزیابی کمی منظر (ارزیابی زیست محیطی منظر)

روش‌های ارزیابی کمی منظر بر اندازه‌گیری و سنجش شاخص‌های مؤثر در حفاظت محیط‌زیست تمرکز دارد و ابزاری را فراهم می‌سازد تا تصمیم‌گیران بتوانند براساس آن سیاست‌گذاری کنند. در واقع ارزیابی تأثیرات زیست‌محیطی به عنوان مهم‌ترین روش ارزیابی کمی منظر، تلاشی است برای کاهش اثرات زیان‌بار فعالیت‌های انسانی و پروژه‌های تحت تأثیر آنها بر محیط‌زیست است و تحت تأثیر مجموعه‌ای از چارچوب‌ها و روش‌های ارزیابی پایدار است و با نگاهی کاملاً کمی به کالبد و عینیت منظر توجه می‌کند. در این روش‌ها فیزیک محیط و تأثیرات ملموس و کمی بر روی آن عمده‌ترین معیارهای بررسی محیط را تشکیل می‌دهند. روش‌های مذکور به تدوین شاخص‌هایی کمی و قابل محاسبات عددی می‌پردازد که معمولاً اطلاعات کلیدی در مورد سیستم‌های طبیعی، اجتماعی و اقتصادی را ارائه می‌دهند. شاخص‌هایی که فارغ از ذهن انسان و نگاه کیفیت محور آن به محیط است.

برخی از روش‌های ارزیابی زیست محیطی^{۲۵} عبارتند از^{۲۶} : ارزیابی اثرات زیست محیطی^{۲۷} (EIA)، ارزیابی راهبردی محیط‌زیست^{۲۸} (SEA)، ارزیابی تأثیر^{۲۹} (IA) و ارزیابی یکپارچه پایداری^{۳۰} (ISA).

برپایه روش‌های فوق، سامانه‌های ارزیابی پایدار^{۳۱} در عرصه‌های معماری، شهرسازی و منظر از شاخص‌ترین الگوهای این حوزه مطالعاتی به حساب آیند. از این رو بررسی آنها در زمینه منظر، می‌تواند در آشکار ساختن نحوه مواجهه با موضوع در رویکردهای ارزیابی کمی راه‌گشا باشد.

سامانه‌های ارزیابی پایدار در حوزه منظر

در زمینه منظر چهار نسخه در سه سامانه و در کشورهای آمریکا، هند و سنگاپور ارائه شده است که از این میان دو نسخه «گرین مارک برای پارک‌های جدید» و «گرین مارک برای پارک‌های موجود» به کشور سنگاپور و سامانه گرین مارک مربوط می‌شوند که به ترتیب در سال‌های

می‌شود را نیز اضافه کرد. از این رو به نظر می‌رسد ادبیات ارزیابی منظر امروزه به نوعی در دو پارادایم تفکیک شده عینیت و ذهنیت خلاصه شده است. حال این سؤال مطرح است که هر یک از رویکردهای فوق تا چه حد می‌تواند پیچیدگی منظر را پوشش دهد و به وجه عینی-ذهنی آن پاسخگو باشد. در ادامه با توجه به ضرورت شناخت مسئله و نوع نگاه متخصصین حوزه‌های مذکور به صورت اجمالی به بررسی برخی از شاخص‌ترین مطالعات انجام شده در سه بخش ارزیابی بصری منظر، ارزیابی کمی منظر و ارزیابی کیفی منظر اشاره خواهد شد.

ارزیابی بصری منظر

ارزیابی بصری منظر، در واقع یکی از انواع ارزیابی است که به ارزیابی منظر با رویکرد عینی می‌پردازد. همانطور که پیشتر اشاره شد متخصصین در این بخش در جستجوی کیفیت‌های بصری منظر و روابط موجود در عناصر آن هستند. بنابراین در این بخش سعی شده است تا با معرفی مطالعات «مدیریت منابع بصری» (۱۹۸۰) انجام شده توسط «دفتر مدیریت زمین^{۳۲}» به عنوان یکی از شاخص‌ترین و مهم‌ترین مطالعات انجام شده در این بخش، به نوع نگاه و معیارهای ارزیابی در آن اشاره کرد.

روش مدیریت منابع بصری^{۳۴}

مطالعات مذکور به منظور دستیابی به فهرستی از منابع و ارزش‌های بصری منظر و بر پایه سه فاکتور «کیفیت منظر»، «تحلیل میزان حساسیت منظر» و «توصیف فاصله منظر از ناظر»، انجام گرفته است و سعی می‌کند با انجام بررسی‌های عددی و کمی، زمین‌ها را در ۴ درجه بصری رتبه‌بندی کرد. در این درجه‌بندی، زمین‌های درجه ۱ و ۲ زمین‌های با ارزش بصری بسیار بالا هستند و زمین‌های با درجه ۳ و ۴ به ترتیب ارزش بصری متوسط و پایین مناظر را نمایان می‌کنند. در این روش ارزش‌گذاری «کیفیت منظر» براساس هفت فاکتور «شکل زمین»، «گیاهان»، «آب»، «رنگ»، «مناظر همجوار»، «کمیاب بودن» و «تغییرات فرهنگی» مورد بررسی قرار می‌گیرد و تحلیل میزان حساسیت مناظر با توجه به شش معیار مرتبط به استفاده کنندگان از منظر که عبارتند از نوع کاربران، میزان استفاده کاربران، علایق عمومی آنها، کاربری‌های زمین‌های مجاور، نواحی خاص و سایر فاکتورها و با استفاده از روش‌های نوشتاری و تولید نقشه‌های لایه‌بندی شده، صورت می‌گیرد.

در نهایت و در بررسی فاصله منظر از ناظر، مناظر به ۳ بخش منظر نزدیک، منظر میانه و منظر دور دست تقسیم می‌شوند. در این خصوص نیز جهت بررسی حساسیت لایه‌های منظر

جدول ۱. معیارهای ارزیابی منظر در روش مدیریت منابع بصری. مأخذ: نگارندگان.

نام فاکتور	تعداد معیارها	نام معیارهای مود ارزیابی
ارزش گذاری کیفیت منظر	۷ کیفیت	شکل زمین، گیاهان، آب، رنگ، مناظر همجوار، کمیاب بودن، تغییرات فرهنگی
تحلیلی حساسیت منظر	۶ معیار	نوع کاربران، میزان استفاده کاربران، علائق عمومی آنها، کاربری های زمین های مجاور، نواحی خاص و سایر فاکتورها
توصیف فاصله منظر از ناظر	۳ بخش	مناظر نزدیک، مناظر میانه و مناظر دور دست

ارزیابی کیفی منظر

همان طور که اشاره شد در حوزه کیفیت های منظر، متخصصانی زیادی با زمینه های متفاوت فکری و با اتخاذ سیاست جداسازی وجوه منظر از یکدیگر، سعی در ارزیابی جنبه های کیفی منظر و شناخت و ارزیابی آن، کرده اند. علاوه بر لیست فوق، در حوزه های معمارانه، نظریه پردازانی همچون کوین لینچ، گوردن کالن، جان لنگ، کاپلان ها، جک ال نسر، سایمون بل و ... هر یک به نوبه خود مطالعه در این زمینه را راهبری کرده اند و به جنبه های گوناگون منظر اشاره کرده اند و افرادی مانند کارل اشتاین^{۳۹}، دونالد اپلیارد^{۴۰}، پیتر گلد^{۴۱} و استنلی میلگرام^{۴۲} به پیروی از ایشان بخش هایی از مطالعاتشان را گسترش داده اند. آنها با تأکید بر منظر و تأثیر آن بر ذهن انسان و توجه به الگوسازی ذهنی سعی در دستیابی به مؤلفه های تأثیرگذار در ساخت منظر ذهنی دارند.

کوین لینچ^{۴۳} برای ارزیابی ذهنی منظر به مفهوم «تصویر ذهنی» اشاره می کند و شکل گیری آن را بر پایه پنج عنصر «مسیر»، «حوزه»، «گره»، «لبه» و «نشانه» استوار می داند که در ذهن انسان به تصویرسازی از فضا می پردازد و ثبت می شود. لذا عناصر تصویر ذهنی، تصاویری از عینیت ها هستند که در ذهن انسان نقش بسته اند. بنابراین ساختاری قوی تر است که تصویر ذهنی قوی تری ایجاد کند.

جک ال نسر^{۴۴} که از پیروان نظریات کوین لینچ محسوب می شود نیز مطالعات گسترده ای بر روی ارزیابی ذهنی منظر انجام داده است و در آن به ویژگی های دوست داشتنی بودن منظر اشاره کرده است. براین اساس او سه عامل مهم در تصویرپذیری عناصر را «تمایز فرم ها»، «وضوح» و «معناداری کاربرد» می داند و متذکر می شود که جهت دوست داشته شدن منظر، صرفاً «تصویرپذیری» کافی نیست و منظر باید دارای معانی احساسی مانند مهرانگیزی و خاطره انگیزی نیز باشد. (نسر، ۱۳۹۳: ۷۷) او همچنین ویژگی های دوست داشتنی بودن یا همان مهرانگیزی منظر را «طبیعی بودن»،

۲۰۰۸ و ۲۰۱۰ و تحت حمایت «آژانس ملی محیط زیست سنگاپور»^{۴۵}، شروع به فعالیت کرده اند.

در کشور هندوستان سامانه «آی جی بی سی»^{۴۳} که زیرمجموعه ای از «اتحادیه صنایع هند»^{۴۴} است و در سال ۲۰۰۱ جهت انجام ارزیابی و بررسی مباحث پایداری راه اندازی شده است، در ماه مارس ۲۰۱۳ میلادی نسخه ای با عنوان منظر سبز^{۴۵} ارائه کرده است.

سامانه لید که خود تحت پوشش شورای ساختمان سازی سبز ایالات متحده آمریکا است، به عنوان یکی از پیشگامان این حوزه، با همکاری انجمن معماران منظر آمریکا^{۴۶}، شرکت صدور گواهینامه کسب و کار سبز^{۴۷} و برخی مؤسسات و مجموعه های دیگر^{۴۸}، سامانه ای برای ارزیابی و مراقبت از ساخت و سازها و طراحی های انجام شده در منظر ارائه داده که نسخه نهایی آن در سال ۲۰۱۴ میلادی عرضه شده است.

آنچه در نگاه اول در عنوان سامانه های مذکور جلب توجه می کند استفاده از کلماتی همچون پارک و فضای سبز است که نگاه اکولوژیک و کمیت محور آنها را مشخص می کند.

تقریباً تمامی معیارهای مورد توجه در سامانه ها، معیارهایی کمی محسوب می شوند که توجهی به امور ذهنی و ادراکات انسان از محیط ندارند. آنها معیارهایی ملموسند با قابلیت اندازه گیری و کمی سازی که در مقایسه تطبیقی میان آنها، مشابهت زیادی دیده می شود. به طور کلی معیارهای مدیریت، طراحی نحوه مصرف آب، طراحی پوشش گیاهی، نحوه مصرف مصالح، مصرف بهینه انرژی، تعمیر و نگهداری و معیار خلاقیت و نوآوری را می توان در تمامی نسخه های ارزیابی مشاهده کرد. برخی معیارها مانند رفاه و سلامتی و انتخاب ساختگاه در همه سامانه ها عمومیت ندارد. در نتیجه بعد زیست محیطی در میان سایر ابعاد از وزن بیشتری برخوردار است و نگاه غالب نگاه کمیت گرا به مسایل کالبدی و فیزیکی منظر است.

«نحوه نگهداری»، «دل‌باز بودن»، «اهمیت تاریخی» و «نظم» بر می‌شمرد (نسر، ۱۳۹۳: ۷۸).

کاپلان‌ها^{۴۵} در مطالعات خود به این نکته اشاره دارند که مناظری که مردم دوست دارند، تا مقدار زیادی به چگونگی سازمان‌یافتگی فضای آن منظر بستگی دارد (کاپلان، کاپلان و ریان، ۱۳۹۰: ۱۵) و در جمع‌بندی چهار عامل اطلاعات محیطی که تقریباً با عوامل مؤثر در زیبایی از دیدگاه کانت یکی هستند و متشکل از دو عامل «انسجام» و «پیچیدگی»، در فضای دو بعدی و دو عامل «خوانایی» و «رازآمیزی» در فضای سه بعدی هستند را به عنوان عوامل مؤثر در مطلوبیت منظر در ذهن ناظر به معرفی می‌کنند.

سایمون بل نیز به عنوان متأخرترین نظریه‌پرداز این حوزه که مطالعات خود را در حوزه منظر متمرکز کرده است در کتاب «عناصر طراحی بصری در منظر» به اصول و الفبای زیبایی‌شناسی در ساختاری سه ردیفی اشاره می‌کند و در کتاب «منظر الگو، ادراک، فرآیند»، در حوزه ارزیابی کیفیت‌های منظر ضمن اشاره به پیوستگی محیط و انسان با یکدیگر که وجوه عینی و ذهنی منظر را شامل می‌شود و با بهره‌گیری از نظریه زیبایی‌شناسی وایتهد و نظریات کاپلان‌ها، معیارهای مطلوبیت منظر را «انسجام»، «پیچیدگی»، «رازآمیزی»، «روح مکان»، «قدرت» و «مقیاس‌های چندگانه» معرفی می‌کند.

در بیشتر تحقیقات صورت گرفته، استفاده از مبانی نظری روان‌شناسانه، بهره‌گیری از روش پرسشنامه در جامعه آماری مشخص، روش اصلی و تعیین‌کننده مسیر است. همچنین در برخی از مطالعات، سعی شده است تا با بهره‌گیری از نقشه و کروکی، مفاهیم ذهنی مصاحبه‌شوندگان به صورت تصویری کشیده شود و ارزیابی از منظر ذهنی صورت پذیرد.

جمع‌بندی

با توجه به آنچه در بالا مطرح شد و حوزه‌بندی‌های انجام شده در زمینه ارزیابی منظر، می‌توان رویکردهای موجود و نظریات متفکرین را در سه دسته کلی زیر جمع‌بندی کرد. ارزیابی بصری منظر: که تلاش خود را معطوف به ارزیابی ویژگی‌های موجود در ساختارهای طبیعی کرده‌اند و ارزشمندی منظر را در عینیت آن بررسی می‌کنند. از این روست که با در نظر گرفتن برخی معیارها و ضوابط به امتیازدهی آنها می‌پردازند.

ارزیابی کمی منظر: عمده فعالیت این نوع ارزیابی در راستای

دستیابی به اهداف توسعه پایدار است، مهم‌ترین مسایل مورد توجه در این بخش، حساسیت‌های محیط‌زیستی است که با نگاهی علمی به مسئله نگاه می‌کند و قابلیت بررسی عددی و تبدیل معیارها به پارامترهای کمی را بوجود می‌آورد. این نوع بررسی با توجه به ماهیت عینیت محور و کمی، امکان ورود به حوزه‌های ذهنی و کیفی را ندارد. معیارها در این نوع نگاه دارای متر و اندازه است و حتی تلاش بر این است که اندک معیارهای کیفی مورد توجه را نیز اندازه‌گیری کرده و متر کنند. سامانه‌های ارزیابی منظر به عنوان شاخص‌ترین ابزار سنجش و ارزیابی در این دسته، رویکردی عددی و کمی را کاملاً نمایش می‌دهند. از سویی با توجه به بررسی‌های به عمل آمده، در میان وجوه سه‌گانه پایداری، تمرکز سامانه‌های ارزیابی منظر بر روی ملموس‌ترین و کمی‌ترین بخش آن یعنی وجه زیست محیطی است. از این رو به نظر می‌رسد می‌توان سامانه‌های مذکور را سامانه‌های ارزیابی زیست محیطی نامید که بیش از آنکه در جهت ارزیابی منظر تلاش کنند، سعی در تهیه چارچوبی برای مقایسه و امتیازدهی طرح‌ها در مواجهه با مخاطرات زیست محیطی دارند.

ارزیابی کیفی منظر: آنچه بیان شد نشانگر تلاش متفکرین و متخصصین حوزه منظر در واکاوی وجوه ذهنی انسان و ارتباط آن با منظر است. امری که نشان می‌دهد متخصصین درصدد یافتن معیار سنجش و ارزیابی ذهن انسان برای دستیابی به منظر مطلوب هستند و در این رهگذر با استفاده از روش‌های پرسشنامه و محاسبه‌های آماری سعی در کمی‌سازی ویژگی‌های کیفی ذهن انسان دارند. تلاشی تدریجی در طول زمان که به افزودن گام به گام معیارهای سنجش توسط متفکرین متأخرتر منتج شده است. امری که نشان می‌دهد این سیر تطور و پیشرفت معیارسازی، می‌تواند پایان‌ناپذیر باشد و همچنان ادامه داشته باشد. در این میان سایمون بل به عنوان آخرین فرد که نگاه تقریباً جامع‌تری نسبت به دیگران به موضوع منظر دارد، فرآیند ادراک را با برداشت حسی و ترسیمی (اصول بصری) آغاز می‌کند و با سایر عوامل از جمله برداشت توصیفی (دانش) و نمادین (محتوا) تکمیل می‌کند. او شش معیار «رازآمیزی»، «تنوع»، «قدرت»، «انسجام»، «روح مکان» و «مقیاس» را معیارهای مؤثر در مطلوبیت منظر معرفی می‌کند که به نوعی سایر نظریات پیش از خود و معیارهای مطرح شده را نیز پوشش می‌دهد.

نتیجه گیری

با عنایت به تعریف منظر که به درهم تنیدگی وجوه عینی و ذهنی آن اشاره دارد و همچنین بررسی انواع روش های ارزیابی منظر، به نظر می رسد ارزیابی های صورت گرفته و مطالعات انجام شده در حوزه منظر، تاکنون نتوانسته جامعیت آن را به عنوان یک کل پیوسته و یک رویکرد جامع منظرین برآورده سازد و همواره با تفکیک و جداسازی وجه عینی از ذهنی، به ابعاد یکی از این دو وجه منظر به صورت مجزا توجه کرده است. در ارزیابی بصری، فرم و روابط هندسی میان عناصر تشکیل دهنده منظر مهم می شود. در ارزیابی کمی، ویژگی های کمی محیط زیست مورد توجه قرار می گیرد و تلاش های انجام شده برای ارزیابی کیفی منظر سعی در کمی سازی وجوه ذهنی منظر و تدوین اصول کلی از آن می کند. این در حالی است که زمانی می توان ادعا کرد که یک منظر به عنوان یک کل مورد ارزیابی واقع شده است که تمامی وجوه آن مورد ارزیابی قرار گیرند؛ چه این وجوه مسایلی ملموس و کمی باشند و چه حاصل فرآیند ذهنی انسان و تعاملات فی مابین انسان و محیط باشند. کاملاً واضح است که خوشایندی یک منظر به تنهایی در مطلوبیت زیست محیطی آن و یا روابط فرمیک آن منحصر نمی شود. لذا رویکرد کل نگر، منظر را به عنوان پدیده ای بینابینی از امور ذهنی و عینی مورد توجه قرار می دهد که حاصل تعامل یک اتفاق خارجی (عینیت) و ذهن انسان (ذهنیت) و عبور آن عینیت از فیلتر ذهن او است. امری که وابسته به فردیت انسان و موجودیت فضا است و با تغییر هر یک، کیفیت و اعتبارش تغییر می یابد. هر انسانی با توجه به ادراکات، تجربیات شخصی و ویژگی های شخصیتی خود از یک سو، و اشیاء و روابط موجود بین آنها از سوی دیگر، دریافتی متفاوت از فضا دارد و به تبع آن ارزش گذاری متفاوتی از منظر می کند. لذا باید دانست منظر امری مادی و قابل لمس نیست، هر چند ماده هم دارد و به امور مادی وابسته است. لیکن توجه صرف به وجه عینی و مادی منظر گمراه کننده و اشتباه است. لذا منظر امری است دو گانه که همزمان هم مادی است و هم غیرمادی، هم وابسته به شیء است و هم وابسته به ذهن ناظر، و نیاز به ورود به حوزه های فرا مادی دارد. بنابراین منظر زمانی مطلوب است که هم پاسخگو به مسایلی عینی خود باشد و هم خواسته های زیباشناسانه ذهن انسان را برآورده سازد. منظر مطلوب علاوه بر اینکه زیباست، پایدار نیز هست. از این رو ارزیابی منظر روش ویژه خود را می طلبد و روش های کمی و مؤلفه محور فقط برای ابعاد عملکردی آن قابل استفاده است و جانشین ارزیابی کلیت منظر نمی شود. کلیتی که همواره تفکیک شده است و بخش های ملموس آن به صورت ناقص مورد ارزیابی قرار گرفته است. درک این نکته که ارزیابی منظر با شیوه های کمی و مؤلفه محور کنونی امکان پذیر نیست، امری ضروری بوده و توجه به هم زمانی وجوه غیر قابل تفکیک عینی و ذهنی در ارزیابی منظر موضوعی است نوین که تاکنون بدان پرداخته نشده است. به هر حال علیرغم پیچیدگی ابعاد منظر و غیر قابل تفکیک بودن آن، به صورت انتزاعی به ارزیابی جداگانه ابعاد عینی و ذهنی منظر پرداخته می شود. شاید به نوعی بتوان استفاده از رویکردهای مختلف ارزیابی در عرض یکدیگر و در کنار هم را به عنوان گام اول ارزیابی منظر به عنوان یک کل عینی-ذهنی دانست. برای این موضوع نیاز است برخی از مسایلی از جمله مسایلی کالبدی محیط، روابط فی مابین اشیاء، مسایلی زیست محیطی و غیره به صورت روابط عینی و کمی، مورد ارزیابی قرار گیرند و برخی مسایلی دیگر با توجه به وابستگی های

تصویر ۱. فرآیند پیشنهادی ارزیابی منظر. مأخذ: نگارندگان.

ذهنی به فضا و تمایلات فردی، اولویت بخشی به تمایلات حداکثری جامعه آماری به صورت کیفی مورد بررسی واقع شوند (تصویر ۱). بهره گیری از مطالعات میدانی و پرسشنامه های باز و بسته و بررسی های آماری، اخذ ویژگی های بصری سایت و نظرات و تجربیات ذهنی و زیبایی شناسانه مردم، روش هایی هستند که نیاز به حضور در محل و ارزیابی در سایت دارند و ارزیابی کیفی را تسهیل می بخشند. لذا دیگرام پیشنهادی زیر سعی در تبیین فرآیند ارزیابی منظر کرده است و گام نخستین در راستای پیوند وجوه عینی و ذهنی منظر و ارزیابی همزمان این دو باهم برداشته است. امری که هر چند هنوز تا دستیابی به رویکرد کل نگر به منظر و ارزیابی آن فاصله دارد، لیکن تلاشی است برای این موضوع و ارزیابی همزمان وجوه عینی و ذهنی منظر.

پی نوشت ها

۱. Pierre Donadieu .
۲. Bernard Lassus .
۳. yves luginbühl .
۴. yann nussaume .
۵. Augustin Berque .
۶. رجوع کنید به:
- برک، آگوستن. (۱۳۸۷).
- برک، آگوستین. (۱۳۹۲).
- لوژمبول، ایو. (۱۳۹۲).
- نوسوم، یان (۱۳۹۰).
۷. John L. Motloch .
۸. Anne Whiston Sprin .
۹. این بخش جمع بندی است از مقاله دیگری از نگارندگان با عنوان «بررسی مفهوم منظر با تأکید بر نظرات صاحب نظران رشته های مختلف» که در مجله علمی- پژوهشی باغ نظر به چاپ رسیده است.
۱۰. Aldo Leopold: ارزیابی مناظر رود- دره ای (۱۹۶۹)
۱۱. Iversen W.D) مدل کمی سازی ارزیابی منظر (۱۹۷۵)
۱۲. Burton Litton) تعریف ویژگی های منظر (۱۹۶۸، ۱۹۷۲ و ۱۹۸۲)
۱۳. UK Countryside Commission: ارزیابی منظر بریتانیا (۱۹۸۷)
۱۴. Bureau of Land Management (BLM): سامانه مدیریت منابع بصری (۱۹۸۰)
۱۵. Ian L. Mc Harg .
۱۶. Geographic information system .
۱۷. Zube, E.H .
۱۸. G.J. Buhyoff .
۱۹. Leuschner, W.A .
۲۰. M. F. Riesenman .
۲۱. J. D. Wellman .
۲۲. Hull, RB .
۲۳. دفتر مدیریت زمین مؤسسه ای واقع در ایالات متحده آمریکا است که مسئولیت حدود یک میلیون کیلومتر مربع از زمین های عمومی این کشور را برعهده دارد. این مجموعه در سال ۱۹۴۶ توسط رییس جمهور وقت هانری ترومن با ادغام «دفتر زمین های عمومی» و «خدمات چرای دام» راه اندازی شد. هدف عمده این مجموعه برقراری پایداری در حوزه های سلامت، تنوع زیستی و تولیدات زمین های عمومی برای استفاده نسل های حال و آینده است.
۲۴. این بخش ترجمه و خلاصه ای از کتابچه راهنمای روش مدیریت بصری موجود در پایگاه اینترنتی <http://www.blm.gov> است.
۲۵. Environmental Assessment .
۲۶. ارزیابی زیست محیطی (EA) اصطلاح مورد استفاده برای ارزیابی پیامدهای زیست محیطی (مثبت و منفی) یک طرح، سیاست، برنامه و یا پروژه، قبل از تصمیم گیری برای فعالیت و اجرا است. در این زمینه، اصطلاح «ارزیابی اثرات زیست محیطی» (EIA) معمولاً برای پروژه های واقعی اعمال می شود و «ارزیابی راهبردی زیست محیطی» (SEA) در مورد سیاست ها، طرح ها و برنامه ریزی ها استفاده می شود.

۲۷. Environmental Impact Assessment

۲۸. Strategic Environmental Assessment

۲۹. Impact Assessment

۳۰. Integrated Sustainability Assessment

۳۱. Sustainability Assessment Systems

۳۲. National Environment Agency

۳۳. The Indian Green Building Council (IGBC)

۳۴. Confederation of Indian Industry (CII)

۳۵. Green Landscape

۳۶. The American Society of Landscape Architects (ASLA)

۳۷. The Green Business Certification Inc

۳۸. دو موسسه مهم و تأثیرگذار در شکل‌گیری نسخه ساخته‌های پایدار، مرکز گیاه‌شناسی لیدی برد جانسون در دانشگاه تگزاس در آستین، و باغ گیاه‌شناسی ایالات متحده آمریکا هستند

۳۹. Carl Steinitz

۴۰. Donald Appleyard

۴۱. Peter Gould

۴۲. Stanley Milgram

۴۳. این بخش چکیده‌ای است از کتاب‌های :

لینچ، کوین. (۱۳۸۷).

لینچ، کوین. (۱۳۷۴).

۴۴. برای مطالعه بیشتر رجوع شود به :

نسر، جک ال. (۱۳۹۳).

۴۵. برای مطالعه بیشتر رجوع شود به فصل دوم کتاب :

کاپلان، راشل و استفن کاپلان و روبرت ریان. (۱۳۹۳).

فهرست منابع

- اسپیرن، آن ویستون. ۱۳۸۴. زبان منظر. ت: حسین بحرینی، بهناز امین زاده. تهران: دانشگاه تهران.
- برک، آگوستین. ۱۳۸۷. منظر، مکان، تاریخ. ت: مریم السادات منصوری. مجله باغ نظر، (۹) : ۸۱-۹۰.
- برک، آگوستین. ۱۳۹۲. آیا مفهوم منظر متحول می‌شود؟ مجله منظر، (۲۳) : ۲۷-۲۵.
- بل، سایمون. ۱۳۸۲. منظر الگو، ادراک، فرآیند. ت: بهناز امین زاده. تهران: دانشگاه تهران.
- بل، سایمون. ۱۳۸۷. عناصر طراحی بصری در منظر. ت: محمدرضا مثنوی. تهران: دانشگاه تهران.
- پاکزاد، جهان‌شاه. ۱۳۸۵. سیمای شهر؛ آنچه کوین لینچ از آن می‌فهمید. مجله آبادی، (۵۳) : ۲۵-۲۰.
- حبیبی، رعنا سادات. ۱۳۸۷. تصویرهای ذهنی و مفهوم مکان. نشریه هنرهای زیبا، (۳۵) : ۵۰-۳۹.
- دونالدیو، پیر. ۱۳۹۲. منظر به مثابه دارایی مشترک. مجله منظر، (۲۳) : ۳۸-۳۶.
- کاپلان، راشل و استفن کاپلان و روبرت ریان. ۱۳۹۳. طراحی و مدیریت منظر در طبیعت پیرامون از نگاه مردم. ت: علی شرقی. تهران: انتشارات دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی.
- کالن، گوردون. ۱۳۸۲. گزیده منظر شهری. ت: منوچهر طبیبیان، تهران: دانشگاه تهران، موسسه انتشارات و چاپ
- لاسوس، برنارد. ۱۳۹۲. یک رویکرد جهانی به سرزمین: منظر. مجله منظر، (۲۳) : ۳۲-۳۱.
- لنگ، جان. ۱۳۹۰. آفرینش نظریه معماری، نقش علوم رفتاری در طراحی محیط. ت: علیرضا عینی فر. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- لینچ، کوین. ۱۳۸۷. تئوری شکل خوب شهرت: حسین بحرینی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- لینچ، کوین. ۱۳۷۴. سیمای شهر. ت: منوچهر مزینی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- لوژمبول، ایو. «منظر»: از تعریف عامیانه تا روشنفکرانه. مجله منظر، (۳۳) : ۴۱-۳۹.
- ماتلاک، جان. ل. ۱۳۸۸. آشنایی با طراحی محیط و منظر (جلد ۱ و ۲). ت: معاونت آموزش و پژوهش سازمان پارک‌ها و فضای سبز شهر تهران. تهران: سازمان پارک‌ها و فضای سبز شهر تهران.

- مک هارگ، ایان. ۱۳۸۶. طراحی با طبیعت. ت: عبدالحسین وهاب زاده. مشهد: انتشارات جهاد دانشگاهی.
- منصوری، سید امیر. ۱۳۸۹. چیستی منظر شهری - بررسی تاریخی تحولات مفهومی منظر شهری در ایران. مجله منظر، (۹): ۳۰-۳۳.
- منصوری، سید امیر. ۱۳۸۹. منظر شهری کنترل امر کیفی. مجله منظر، (۱۲): ۶-۷.
- منصوری، سید امیر. ۱۳۸۳. درآمدی بر شناخت معماری منظر. مجله باغ نظر، (۲): ۶۹-۷۷.
- موسسه منظر و موسسه مدیریت و ارزیابی زیست محیطی. ۱۳۸۵. دستورالعمل‌های ارزیابی منظر و آثار بصری. ت: منوچهر طیبیان، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- نسر، جک ال. ۱۳۹۳. تصویر ذهنی ارزیابانه از شهر. ت: مسعود اسدی محل چالی. تهران: انتشارات آرمانشهر.
- نوسوم، یان. ۱۳۹۰. منظر شهری: جوهر و ادراک (پژوهشی در تحولات مفهوم منظر شهری)، ت: فرنوش پورصفوی. مجله منظر، (۱۶): ۱۶-۲۱.
- Lothian, A. (1999). Landscape and the philosophy of aesthetics: is landscape quality inherent in the landscape or in the eye of the beholder? *Landscape and Urban Planning*, (44): 177-198.
- Zube, E.H. (1973). rating everyday rural landscapes of the northeastern United States. *Landscape Architecture*, (63): 370-375.
- Zube, E.H. (1974). Cross-disciplinary and inter mode agreement on the description and evaluation of landscape resources. *Environment & Behavior*, (6): 69-89.
- Zube, E.H. & Mills, L.V. (1976). Cross-cultural explorations in landscape perception. In *E.H. Zube (Ed.), Studies in landscape perception*. University of Massachusetts: Institute for Management and environment.
- Zube, E.H, Pitt, D.G. (1981). Cross-cultural perceptions of scenic and heritage landscapes. *Landscape Planning*, (8): 69-87.

